रोगघ्नं, क्ली, (रोगं हन्तीति । हन+टक् ।) औषधम् । इति वैद्यकम् ॥ रोगनाशके, त्रि ॥ (स्त्रियां ङीप् । यथा, सुश्रुते । १ । ४४ । "त्रिफला सर्व्वरोगघ्नी त्रिभागघृतमूर्च्छिता ॥")

रोगभूः, स्त्री, (रोगाणां भूः स्थानं व्याधिमन्दिरत्वात् ।) शरीरम् । इति शब्दचन्द्रिका ॥

रोगराजः, पुं, (रोगाणां राजा । टच् ।) राजयक्ष्मा । इति राजनिर्घण्टः ॥ (यथा,— "इति व्याधिसमूहस्य रोगराजस्य हेतुजम् । रूपमेकादशविधं हेतुश्चोक्तश्चतुर्विधः ॥" इति चरके चिकित्सास्थाने ८ अध्यायः ॥)

रोगलक्षणं, क्ली, (रोगाणां लक्षणम् ।) निदानम् । इति राजनिर्घण्टः ॥

रोगशान्तकः, पुं, (रोगान् शान्तयतीति । शान्ति+क्वुन् ।) वैद्यः । इति शब्दचन्द्रिका ॥

रोगशिला, स्त्री, (रोगाय रोगनिवृत्तये शिला ।) मनःशिला । इति राजनिर्घण्टः । (विवरणमस्या मनःशिलाशब्दे विज्ञेयम् ॥)

रोगशिल्पी, [न्] पुं, (रोगे शिल्पीव ।) वृक्षविशेषः । इति जटाधरः ॥ शूरालु इति भाषा ॥

रोगश्रेष्ठः, पुं, (रोगेषु श्रेष्ठः ।) ज्वरः । इति राजनिर्घण्टः

रोगहं, क्ली, (रोगान् हन्तीति । हन्+डः ।) औषधम् । इति शब्दचन्द्रिका ॥

रोगहरद्रव्यं, क्ली, (रोगहरं रोगनाशकं द्रव्यम् ।) रोगनाशकवस्तु । यथा,—

धन्वन्तरिरुवाच ।

"द्रव्याणि मधुरादीनि वक्ष्ये रोगहराण्यहम् ।
शालिषष्टिकगोधूमक्षीरञ्चैव तथा मधु ॥
मञ्जाश्वङ्गाटकयवकशेर्व्वारुकगोक्षुरम् ।
गम्भारी पौष्करं बीजं द्राक्षा खर्ज्जूरकं बला ॥
नारिकेलेक्षुतालगुप्ता विदारी च पियालकम् ।
मधुकं तालकुष्माण्डं सुखोऽयं मधुरो गणः ॥
मूर्च्छादाहप्रशमनः षड्विधप्रसादनः ।
क्लमिक्लेत् कषक्लेत् वृष्य एकोऽत्यर्थं निषेवितः ॥
श्वासकासास्रमाधुर्य्यस्वरघातार्व्वुदानि च ।
गलगण्डश्लीपदानि गुडलेपादि कारयेत् ॥ * ॥
दाडिमामलकाम्लञ्च कपित्थकरमर्द्दकौ ।
मातुलुङ्गाम्रातकञ्च बदरं तित्तिरीफलम् ।
दधितक्रं काञ्जिकञ्च बकुचं चाम्लवेतसम् ।
अम्लो दन्तशठायुक्तो जारणः पाचनो रसः ॥
क्लेदनो वातलक्लेत् वृष्यो विदाही चानुलोमनः ।
अम्लोऽत्यर्थं सेव्यमानः कुर्य्याद् दन्तहर्षकम् ॥
शरीरस्य च ग्रन्थिस्वरकृच्छ्रगलक्षयम् ।
छिन्नभिन्नव्रणादीनि पाचयत्यभिभावतः ॥ * ॥
लवणादियवक्षारः सर्व्वकादिश्च लावणः ।
शोधनः पाचनः क्लेदी विश्लेषसर्पणादिकृत् ॥
मागधरोधी सादवलक्लेत् स एकः परिषेवितः ।
गात्रकण्डूकोठशोफवैवर्ण्यं जनयेद्रसः ।
रक्तवातं रक्तपित्तं पुंस्त्रीन्द्रियरुजादिकम् ॥ * ॥
औषधिषु मूलकञ्च देवदारु च कुष्ठकम् ।
लवणं जम्बुजफलं सुक्ता गुग्गुलुलाङ्गली ।
कटुको दीपनः शोधी कुष्ठकण्डूकफान्तकृत् ॥
स्थौल्यालस्यक्लमिहरः शुक्रमेदोविरोधनः ।
एकोऽत्यर्थं सेव्यमानो भ्रमदाहादिकृद्भवेत् ॥ * ॥
क्षतमालः करीराणि हरिद्रेन्द्रयवास्तथा ।
स्वादुकण्टकवेत्राणि वृहतीहयघ्नी ॥
गुडूची च द्रवन्ती च चित्रकण्डूकपर्य्यपि ।
कारवेल्लकवार्त्ताकुकरवीरकवासकाः ॥
रोहिषो शङ्खपुष्पी च कर्कोटो वैजयन्तिका ।
जाती वरणकं निम्बो ज्योतिष्मती पुनर्नवा ॥
तिक्तो रसश्छेदनः स्याद्रोचनो दीपनस्तथा ।
शोधनो जरठश्चाग्नो मूर्च्छाकण्डूतिकादिजित् ॥
विष्णुक्रान्तेदसंशोषि अत्यर्थं स च सेवितः ।
मन्यास्तम्भक्षेपकार्त्तिशिरःशूलव्रणादिकृत् ॥ * ॥
त्रिफलाशल्लकीजम्बु आम्राम्रातवटादिकम् ।
तिन्दुकं बकुलं शाकं निष्पावं सुद्रचिल्लिका ॥"
निष्पावस्थाने पालङ्क्या इति क्वचित् पाठः ।
"कषायो ग्राहको रोपी स्तम्भनः क्लेदशोषणः ।
एकोऽत्यर्थं सेव्यमानो हृदयादथ पीडकृत् ॥
मुखशोषज्वराध्मानमन्यास्तम्भादिकारकः ॥ * ॥
हरिद्रा कुष्ठलवणमेषशृङ्गीवलाद्वयम् ॥
कच्छपी शल्लकी पद्मो पुनर्नवा शतावरी ।
अग्निमन्थो ब्रह्मदण्डी खर्द्दिरैरण्डके तथा ॥
यवकोलकुलत्थादि कर्षासीदसमूलकम् ।
पृथक् समस्तो वातान्तो वैदुपित्तहरस्तथा ॥
शतावरी विदारी च वालकोशीरचन्दनम् ।
दूर्व्वा वटः पिप्पली च वंदरी शल्लकी तथा ॥
कदली चोत्पलं पद्मसुड्डुम्बरपटोलकम् । * ।
अथ शैग्रहरो वर्गो हरिद्रा गुडकुष्ठकम् ॥
शतपुष्पी च जाती च योषारग्वधनाकुली ॥ * ॥
सर्पिस्तैलवसामज्जा क्षेदेषु प्रवरं घृतम् ।
तथाधीस्मृतिमेधाग्निकाङ्क्षिणां शस्यते घृतम् ।
केवलं पैत्तिके सर्पिर्व्वातिके लवणान्वितम् ।
देयं बहुकफे वापि योषक्षारसमन्वितम् ।
मन्थीनाढीक्रमिश्लेष्ममेदोमारुतरोगिषु ॥ * ॥
तैलं लाघवदार्ढ्याय क्रूरकोष्ठेषु देहिषु ।
वातातपाम्बुभावातिव्यायामक्षीणधातुषु ॥
रूक्षे क्षीणक्षयात्यग्निवाताहतपथेषु च ।
तथा दग्धा हतभ्रष्टा योनिकर्म्मा शिरोरुजि ॥
उत्तमस्य पलं मात्रा त्रिभिश्चाप्येव मध्यमे ।
जघन्यस्य पलार्द्धेन क्षेद्वाद्यौषधेषु च ॥ * ॥
जलसाध्यं घृते देयं पृथक् तैले न शस्यते ।
क्षेद्ये पीते तु तस्यायां पिबेदुष्णोदकं नरः ॥
वातानुलोमदीप्ताग्निवर्च्चोस्निग्धसमं मतम् ।
रूक्षस्य क्षेद्यं कार्य्यमतिस्निग्धस्य रूक्षणम् ॥
श्यामाककोरदूषान्नतक्रपिण्याकयष्टिभिः ।
वातश्लेष्मणि वाते वा कफे वा स्वेद इष्यते ॥
न स्वेदयेदतिस्थूलरूक्षदुर्ब्बलमूर्च्छितान् ॥"
इति गारुडे योगसारे १७७ अध्यायः ॥ * ॥

धन्वन्तरिरुवाच ।

"घृततैलादि वक्ष्यामि शस्यं सुश्रुत रोगघृत् ।
शङ्खपुष्पी वचा सोमा ब्राह्मी ब्रह्मसुवर्च्चला ॥
अभया गुडूची चैव अतिरूक्षकवाकुची ।
एतैरक्षसमैर्भागैर्घृतप्रस्थं विपाचयेत् ॥
कण्टकार्य्या रसप्रस्थः क्षीरप्रस्थसमन्वितः ।
एतद्ब्राह्मीघृतं नाम श्रुतिमेधाकरं परम् ॥ * ॥
त्रिफलाचित्रकवलानिर्गुण्डीनिम्बवासकाः ।
पुनर्नवा गुडूची च वृहती च शतावरी ॥
एतैर्घृतं यथालाभं सर्व्वरोगविमर्द्दनम् । * ।
वलाशतकषाये तु तैलस्यार्द्धाढकं पचेत् ॥
कल्कैर्म्मधुकमञ्जिष्ठाचन्दनोत्पलपद्मकैः ।
लक्ष्मीलापिप्पलीकुष्ठत्वगेलागुरुकेशरैः ॥
गन्धाश्वजीवनीयैश्च जीराढ्यकसमाश्रितम् ।
एतन्मन्दाग्निना पक्वं स्थापयेद्रजते शुभे ॥
सर्व्ववातविकारांस्तु सर्व्वधात्वन्तराश्रयान् ।
तैलमेतत् प्रशमयेद्बलाख्यं राजवल्लभम् । * ॥
शतावरीरसप्रस्थं क्षीरप्रस्थं तथैव च ।
शतपुष्पा देवदारु मांसी श्रेयस्यकं बला ॥
चन्दनं तगरं कुष्ठं माला चांशुमती तथा ।
एतैः कर्षसमैः कल्कैस्तैलप्रस्थं विपाचयेत् ॥
कुब्जवामनपङ्गूनां बधिरव्यङ्गकुष्ठिनाम् ।
वायुना भग्नगात्राणां ये च सीदन्ति मैथुने ॥
जराजर्जरगात्राणां चाध्मानसुखशोषिणाम् ।
त्वग्गतायापि ये वाताः शिराखायुगताश्च ये ॥
स वस्तिर्नाशयत्याशु तैलेनैव स्वाहशाङ्कः ।
नारायणमिदं तैलं विष्णुनोक्तं दुरार्द्दनम् ॥ * ॥
पृथक् तैलं घृतं कुर्य्यात् समस्तैरौषधैः पृथक् ।
शतावर्य्या गुडूच्या वा चित्रके रोचनायुतः ॥
निर्गुण्ड्या वा प्रसारण्या कण्टकार्य्या रसादिभिः ।
वर्षाभानलया वापि वासकेन फलत्रिकैः ॥
द्राक्षा चैरण्डकेनापि भृङ्गराजेन सुक्तिना ।
मूर्व्वया दशमूलेन खदिरेण वटादिभिः ॥
वटिका मोदको वापि चूर्णं स्यात् सर्व्वरोगघृत् ।
घृतेन मधुना वापि युक्तं खण्डगुडादिभिः ।
लवणैः कटुकैर्युक्तं यथाभागञ्च रोगघृत् ॥
चित्रकर्कारुचित्रहतामलग्रहयमारकम् ।
खधा च वाला गणिका सप्तपर्णसुवर्चिकाम् ॥
ज्योतिष्मतीञ्च संभृत्य तैलं धीरो विपाचयेत् ।
एतन्निष्यन्दनं तैलं भग्नं हन्यात् भगन्दरे ॥
शोधनं रोचनञ्चैव सर्व्ववर्य्यकरं परम् ।
चित्रकाद्यं महातैलं सर्व्वरोगप्रभञ्जनम् ॥
अजमोदः सचिन्दूरो हरितालनिशाद्वयम् ।
चारङ्गयं पीतयुतमार्द्रकं सरलोद्भवम् ॥
इन्द्रवारुण्यपामार्गकदलैः कन्दलैः समैः ।"
कन्दलैः स्थाने स्वन्दनैः इति च पाठः ।
"एभिः सर्व्वपलं तैलमजाक्षीरेण योजितम् ।
मन्दाग्निना पचेदेतत् अर्कक्षीरेण संयुतम् ।
अजमोदादिकं तैलं गण्डमालां अपोहति ।
विदग्धस्तु पचेत् पक्वं पक्वञ्चैव विशोधयेत् ।
रोपणं मृदुभावञ्च तैलेनानेन कारयेत् ।
अजमोदादिकं तैलं महावीर्य्यञ्च रोगघृत् ।"
इति गारुडे १७८ अध्यायः ॥